

HVAD ER SPROG?

*At beskæftige sig direkte med Sprog
er det samme som at se en Rude
i Stedet for at se igennem den.*

JOHS. V. JENSEN

Et sprog er en rude at se igennem, et kommunikationsmiddel, et stykke værktøj. Og værktøj skal bruges, ikke betragtes. Når sproget alligevel kommer i fokus, er det ofte ydre ting der diskuteres.

Nogle lægger vægt på at sproget er vort nationale kendemærke, andre at det er menneskeartens kendemærke: Sproget er den menneskelige evne der adskiller os fra dyrene. Enkelte har hævdet at det er et middel til at skjule vore følelser. Utroligt nok er der endog dem der synes at mene, at sprog er et spørgsmål om at kunne stave ordentligt.

Uanset hvad man lægger vægt på, så er sproget i sig selv et meget kompliceret fænomen. Et stykke værktøj, ja, eller måske snare en hel værktøjskasse. Et middel som vi bruger ganske ubesværet, til at udtrykke vore følelser og tanker, og til at kommunikere med andre. For at søge at skabe en oversigt over hvordan det system ser ud, kan vi indledningsvis prøve med en omformulering af spørgsmålet: Hvad er det vi kan, når vi kan et sprog?

Sprog er lyde

Hvis vi hører nogen der siger *Knat selten* eller *Lik møsen*, kan vi straks afgøre at det ikke er dansk, for de ord findes ikke. På den anden side er de jo heller ikke helt umulige, og hvis vi hørte dem i en telefon hvor der var lidt støj på linjen, ville vi nok sige *hvabehar?* – og ikke fx *I beg your pardon?* eller *Wie bitte?* – for engelsk eller tysk er det vel i hvert fald ikke.

Sagen er at *Knat selten* og *Lik møsen* egentlig er udmærkede danske sammensætninger af lyde, på samme måde som fx *Knyt sylten* eller *Luk måsen*. De er bare tilfældigvis ikke i brug som danske ord. At de på en vis måde er danske alligevel, kan vi især se hvis vi sammenligner med *Nkat lseten* eller *Lki msøen* – de kunne ikke på nogen måde være danske.

På samme måde ville en englænder eller en tysker genkende fx *hoy shuckit* eller *dunz trichtbur* som udmærkede henholdsvis engelske eller tyske lydsammensætninger, selv om de ikke er helt så nemme at forstå som fx *how shocking* ('hvor chokerende') eller *ganz furchtbar* ('helt forfærdeligt').

Med andre ord: Kendskab til et sprog, i vores tilfælde dansk, betyder (blandt andet) kendskab til det danske lydsystem: hvilke lyde vi kan bruge, og hvordan vi kan kombinere dem.

Det har fx betydning når man skal markedsføre nye produkter og finde nye navne til dem. *Aspirin* og *fylksol* er brugbare produktnavne, *psasridr* og *ftyzjakn* er mindre heldige. Navne som *Omo* og *Lada* kan uden videre bruges, selv om de er nye i dansk, mens *Peugeot* og *Xsara* kun kan akcepteres fordi vi er vant til fremmede produktnavne – og så udtaler vi dem bare på dansk-fransk /pøsjó/ og /sarál/. Eller også lader vi være med at udtale dem. Når man køber bil, er det jo ikke for at snakke med den.

Men vi skal kende mere til sproget end lydene.

Sprog er grammatik

Med vores viden om det danske lydsystem kan vi vel så akceptere en sekvens som *Han groden om risbareste paltiserer vodeler sine ...* ikke sandt? Det er udmærket dansk – men altså kun på det lydlige niveau.

Og dog. Faktisk er det jo ikke kun lydene der er danske. Selv om ordene er mærkelige, så kan vi vel godt genkende **ORDFORMERNE**. Hvis vi hos mekanikeren fik at vide at vi ikke skulle blive nervøse *hvis groden paltiserer en smule i starten, det er bare vodelerne der er lidt risbare*, så kunne vi måske – i et forsøg på ikke at røbe vores uforstand – finde på at spørge om groden bliver ved med at paltisere, eller om vodelerne eventuelt skal udskiftes med nogle der ikke er helt så risbare.

Hvis vi trækker lidt på vores kendskab til de nærmeste fremmedsprog, kan vi endda forstille os at *paltiserer* hedder *paltisizes* på

engelsk og *paltisieret* på tysk. *Paltisere* er jo ret klart et fremmedord, og fremmedord er nemt genkendelige fra sprog til sprog.

Vi kan altså sagtens bruge ord vi ikke kender, hvis vi bare kan se hvad det er for former: *En grod* og *vodeler* er navneord i henholdsvis ental og flertal, *paltiserer* er et udsagnsord i nutid, og *risbareste* er helt klart et tillægsord. Desuden er der jo nogle let genkendelige GRAMMATISKE SMÅORD (*han, om, sine*).

Det der stadig mangler i *Han groden om risbareste paltiserer vodeler sine*, er SÆTNINGSBYGNINGEN. Hvis vi i stedet siger *Han paltiserer sine risbareste vodeler om groden*, har vi en fin dansk sætning – danske lyde, danske ordformer og småord og sætningsbygning. Den er dansk på det lydlige og det grammatiske niveau. Men ordforrådet er stadig udansk.

Sprog er ord

Altså må vi indsætte nogle ord der er rigtig danske – så skulle sagen vel være i orden: *Han politiserer sine sejlbareste sandaler om munden*. Her har vi en sætning der er dansk på det lydlige og det grammatiske niveau, og som desuden består af lutter gode danske ord, som kan findes i enhver dansk ordbog. Men som dansk sprogbruger kan man nok høre at der alligevel er noget galt.

Det er denne sprogkundskab på forskellige niveauer der udnyttes til SORT TALE, som i sketchen hvor komikeren kommer ind i en isenkramforretning og siger *Jeg vil gerne høre om I har nogle sensakarater*. Selvom det sidste ord kun er dansk på det lydlige og grammatiske niveau, så er sætningen dansk nok til at den stakkels ekspedient (i hvert fald i sketchen) må forsøge at finde ud af hvad det er kunden gerne vil have. Det rimelige svar på kundens forespørgsel er naturligvis *Knat selten!*

Sætningen *Han politiserer sine sejlbareste sandaler om munden* er for urimelig selv til sort tale. Det skyldes at ordene er genkendelige nok til at vi ved hvad de betyder, men betydningen skal også være samstemmende i sætningen. Man kan ikke politisere sandaler, ikke engang sejlbare sandaler, og slet ikke om munden.

Sprog er betydning

Altså må vi prøve at indsætte ord der giver en fornuftig betydningsmæssig sammenhæng: *Han polerer sine kostbareste juveler om*

morgenen. Så er der ikke længere tvivl – sætningen er dansk og kan bruges af enhver dansk sprogbruger. Der er bare et enkelt lille problem: Hvad i alverden skal man bruge sådan en sætning til? *Ministeren har ikke sat sig ind i sagen, han polerer sine kostbareste juveler om morgenen.???*

Vores nu udmærkede danske sætning er af den slags som man (i hvert fald tidligere) kunne finde i en parlør eller i sprogundervisning. Som fx også *Er det en hellebard han står med?* eller *Min tantes fyldepen er i haven.* Udmærkede sætninger hvis man blot skal lære grammatik og ordforråd. Det er blot næsten umuligt at finde en situation hvor man kan sige dem, og samtidig mene noget med dem.

Sprog er mening

Sprog er lyd, sprog er grammatik, sprog er ord, og sprog er betydning. Men det er ikke noget værd, hvis ikke det giver mening i en sammenhæng. Den eneste sammenhæng jeg kan forestille mig, hvor min omhyggeligt formede sætning måske kunne give mening, er i en samtale mellem nogle juveltyve: *Han polerer sine kostbareste juveler om morgenen. Så er boksen altså åben, og så slår vi til.* Andre kan sikkert forestille sig andre sammenhænge.

Nu vil min opmærksomme læser måske indvende at dette ikke er et sprogligt fænomen, slet ikke specielt dansk. For at få mening i ovenstående, skal man vide noget om verden, ikke om et specielt sprog. Og det er rigtigt. Men der er ikke des mindre mange formuleringer som er sprogspecifikke, dvs de giver ikke mening hvis de oversættes direkte.

Fx kan man på engelsk sige *Why don't you come and see me?* Som dansker kan man let tro at meningen med den sætning er en bebrejdelse ('Hvorfor kommer Du ikke og besøger mig?'). Men på engelsk er det en invitation; og det rigtige svar er ikke fx 'Fordi Du ikke har inviteret mig!', men derimod 'Det vil jeg da gerne!' Eller på engelsk *I would like to!* ('jeg ville lide at' ...).

Pointen er at meningen ikke altid er lige let at fange, ud fra den bogstavelige betydning som det sproglige udtryk stiller til rådighed. Man må også kende noget til den måde sproget bruges på, og til hvordan man fortolker ordene i særlige sammenhænge.

Med andre ord, betydning er ikke det samme som mening. Et godt eksempel på dette er sætningen *Er Du her?* som man ofte siger når man får øje på en man kender. Men denne ytring må, hvis

betydningen tages for pålydende, i næsten enhver situation betragtes som ret overflødig, og kunne besvares med et *Ja det kan Du vel se!* Og det er naturligvis ikke meningen.

Hvad sprog ikke er

Sprog er fx ikke retstavning. Skriften er et uhyre nyttigt hjælpemiddel til kommunikation, og dens betydning for vores teknologiske civilisation kan næppe overdrives. Men skriften er kun ca 5000 år gammel (se også kapitel 3), sproget – som vi kender det – er formentlig mellem 100.000 og 200.000 år. Af klodens ca 6000 sprog er det kun et lille mindretal der har et skriftsprog. Og sproget tilegner børn sig af sig selv, skriften kommer oveni og kræver undervisning.

Og selv om det naturligvis er praktisk at vi staver nogenlunde ens, så er standardiseringen ikke mere end ca 500 år gammel. Den blev indført sammen med bogtrykkerkunsten. Før den tid – og en lang tid efter – tog man det ikke så nøje, bare det kunne læses. Det var i sig selv en stor ting. Retstavning er bare et lille bitte hjørne af vores sproglige kunnen. Og stavfejlene påvirker som regel mindre end 5% af ordforrådet.

Sprogrigtighed

Dansk Sprognævn rådgiver (bl.a. i Retskrivningsordbogen) om hvad der er godt dansk. Det gør de ved at registrere hvad gode sprogbrugere gør. Jeg må indrømme at jeg ikke i alle tilfælde følger deres råd. Fx skriver jeg *Du* og *Dig* med stort – det er i overensstemmelse med almindelig praksis for tiltaleformer som *De*, *Dem*, og *I* (men af forskellige grunde ikke *jer*), og i ældre sprog *Eder*. Desuden skriver jeg *sukces* og *akceptere* – c udtales på to forskellige måder (som *k* eller *s*) på dansk, men at have de to ved siden af hinanden forekommer mig uheldigt. Jeg følger stort set principperne for enhedskommatering som de er udstukket af Dansk Sprognævn, men afviger på nogle punkter hvor jeg mener at en anden kommatering letter læsningen. Endelig sætter jeg ikke punktum efter småforkortelser som *dvs*, *osv* og *evt* – det kan undertiden forstyrre tydeligheden at et punktum ikke er et punktum. Jeg håber min læser vil tilgive mig disse (u)vaner, såvel som de trykfejl eller stavfejl som utvivlsomt også er blevet tilbage.

Sprog er heller ikke ordenes historie. Godt nok er det spændende at udforske ordenes baggrund, men deres oprindelige betydning er ikke mere virkelig end den nuværende. Faktisk mindre. Når ordet *brev* kan føres tilbage til latin *brevis* ('kort'), så betyder det ikke at det er forbudt at skrive et langt brev. Når *hysterisk* oprindelig betyder 'livmoderpåvirket' (af græsk *hystéra* 'livmoder'), så betyder det ikke at kun kvinder kan blive hysteriske. Det afgørende er den almindeligt accepterede brug i dagens sprogsamfund.

Det samme gælder sprogets historie. Det er interessant at opdage at de nordiske sprog har en fælles rod, og at de går tilbage til en fælles germansk forfader, sammen med engelsk, tysk og hollandsk. Og vi kan endda føre de germanske tilbage til en såkaldt indoeuropæisk rod, som er grundsproget bag de fleste europæiske sprog (fx også de romanske og slaviske). Mere om det i kapitel 10. Men sproget er nutid. Dets fortid er interessant, men kun som baggrund for sproget i dag, ikke som rettesnor for det moderne sprog eller for sprogstudiet.

Sprog er faktisk heller ikke det samme som kommunikation. Selvfølgelig er det meningen der er meningen med det hele. Men mening kan vi også skabe på andre måder end ved hjælp af sprog. Fx kan vi byde på en kop kaffe ved at slå ud med hånden mod en stol og løfte kaffekanden indbydende. Man kan sige meget uden at sige noget. Når vi kommunikerer, er det vigtigt at vi bliver forstået. Hvis vi får vores budskab igennem, er det mindre vigtigt præcis hvordan.

Men sproget er et system til at kommunikere med, det mest udviklede og indviklede vi har. Gestus og mimik er udmærkede, men en længere udredning eller diskussion kræver noget mere – aviserne ville nok blive lidt besynderlige hvis de skulle kommunikere ved hjælp af billeder af håndbevægelser og løftede øjenbryn. Enkle budskaber kan klares med et billede – fx et billede af Dansk Folkeparti der sænker bommen ved Kruså – men lidt mere subtile budskaber må fremstilles sprogligt.

I en længere udredning af hvad sprog er, må vi altså se nærmere på hvordan det er opbygget, dvs på sprogets struktur og det system der dannes af lyd, ord, grammatik og betydning i fællesskab. Samtidig vil vi holde os for øje at sproget ikke kun er struktur, men også et middel til at skabe mening. Det betyder at vi må forsøge at

forklare hvorfor strukturen er som den er – det ville være et underligt redskab der ikke var udformet i overensstemmelse med den brug der skal gøres af det.

Den ide der ligger bagved, er at det udviklede ved sproget ikke er der for at drille udlændinge, eller for at give arbejde til sprogforskere, men for at gøre sproget udtryksfuldt nok til at videregive fine meningsnuancer. Det er meningen der driver værket.

Sprog er et mirakel

Hermed mener jeg ikke det er overnaturligt – sprog er en overordentlig naturlig foreteelse. Det mirakuløse ved sproget er at det er så kompliceret som det er, og at vi alligevel bruger det så ubesværet som vi gør. Sproget er så naturlig en del af vores verden at vi kan fristes til at betragte det som om det har sit eget liv. Nogle sprogforskere mener faktisk at sproget er en særlig mekanisme, et selvstændigt organ i vores hjerne: et resultat af genetiske mutationer i vores fjerne fortid (herom mere i kapitel II om sprogvidenskab). Og det er klart at vores hjernes kompleksitet er en forudsætning for sproget.

Jeg vil hellere holde fast ved at det er et værktøj, et redskab, et middel. Det der kan få mig til at se sproget som en levende mekanisme, er at det føjer sig så fint omkring vores kommunikative behov – at sproget ‘sørger for’ at der er lige netop den formulering til rådighed som jeg skal bruge til at udtrykke en bestemt nuance. Det kan da ske at man mangler ord, men det er undtagelsen. ‘Målløs’ (‘mål-løs’) er noget man bliver i den helt specielle situation.

Men det er naturligvis en illusion at opfatte sproget som en selvstændig mekanisme der ‘føjer sig’ og ‘sørger for’. Og der er heller ikke nogen ‘designer’ bagved, ikke engang den natur der er ‘ophavsmand’ (m/k) til så mange fine biologiske foretelser, som kattens kløer, fuglenes vinger eller menneskenes hænder. Sproget har biologiske, neurologiske forudsætninger, men det er et socialt fænomen.

Sproget har udviklet sig til det det er, fordi sprogbrugerne har udviklet det. Det er os der har ‘designet’ det, ‘føjet’ det og ‘sørget for’ at det kan dække vores behov. Problemet er blot at det er svært at bestemme hvem ‘os’ er. Det er jo ikke mig – jeg har tilegnet mig et sprog der allerede var der. Og det gælder alle mine forfædre lige så langt tilbage som jeg kan se. Sprogets udvikling er en del af menneskeartens udvikling, og den første begyndelse og de mange fine

detaljer ligger så langt tilbage at vi kun kan gætte om dem. Jeg vil give mit gæt i kapitel 10 om historien bagved.

Hvordan beskriver man et mirakel?

Selv om vi kan splitte sproget op i forskellige dele, som jeg har gjort ovenfor, så er sproget en helhed. Når vi bruger det, mestrer vi det hele på én gang. Men for at søge at forstå sproget i al dets kompleksitet, er vi nødt til at se på det stykkevis, fra forskellige vinkler, på forskellige niveauer. Jeg vil forsøge at fastholde det mirakuløse, selv når detaljen kræver en jordnær forklaring.

Den første vinkel er den lydlig – det svarer til det man i computer teknologi kalder ‘brugergrænsefladen’. Det er først og fremmest gennem lydene vi når hinanden, det er gennem lydene vi forstår meningen der ligger bag, og det er gennem lydene vi har adgang til de øvrige sproglige niveauer. Skal man tilegne sig et nyt sprog – som baby eller som ældre – kommer man ikke uden om lydene. Om dem handler kapitel 2.

Men også skriften udgør et spændende kapitel, og selv om den er yngre og sekundær i forhold til talen, så er den jo ligeledes en ‘grænseflade’. Ikke mindst skriftens historie finder jeg et fascinerende emne. Den behandles i kapitel 3.

I kapitel 4 skal vi så se på ordforrådet. Der er dem der mener at ordene er sprogets centrale del, og at man kan lære sig et nyt sprog blot man har en god ordbog. Men det er ikke den måde det lille barn bruger: Barnet tilegner sig et ordforråd ved at høre ord brugt i meningsfulde sammenhænge. Og det gælder ikke kun barnet – sprogsamfundet danner (eller låner) nye ord til nye sammenhænge. Ordforrådet er en føjelig mekanisme, der har midler til at forny sig.

Ord for ord

En udlænding der havde opholdt sig en kort tid i Danmark, ville sende sin vært en hilsen i form af en gramfonoplade. For at sikre sig at postvæsnet behandlede forsendelsen ordentligt, skrev han udenpå: *Håndtag med bekymring*. Han havde i ordbogen fundet at det måtte være godt dansk for *Handle with care*. Ord er ikke helt ligetil. Det er noget vi tror fordi vi ikke kan huske hvor svært det var at lære dem.

Det begynder at vise sig, både i redegørelsen for lydene og for ordene, at de dele sproget består af, udgør en STRUKTUR. Det lyder ret abstrakt, men det er egentlig meget simpelt. Hvis man skal bygge et hus, skal man have beton, mursten, mørtel, bjælker, lægter, søm, skruer og meget andet. Men når materialet ligger i stakke på byggepladsen, kan man ikke bo i det. Det skal først bygges – struktureres. Betonen skal blandes og støbes til fundament, murstenene skal samles med mørtel (ikke med skruer), bjælker og lægter skal samles til en tagkonstruktion (ikke med mørtel), osv – huset består af flere del-strukturer. Ordet struktur (af latin) betyder faktisk 'bygning', og det er almindeligt at tale om 'sprogbygningen' som en samlende betegnelse for de forskellige strukturer sproget består af (lyde, ord, sætninger, osv).

Sproget er en struktur, der består af delstrukturer. Det viser sig endnu tydeligere i de følgende kapitler. Kapitel 5 handler om sætningen, der er sprogets middel til at udtrykke de udsagn som størstedelen af vores tale består af. Sætningen er ikke blot en stak ord, men en nøje sammensat struktur hvis dele føjer sig i et mønster der er lige så vigtigt for betydningen som ordene selv. Der er stor forskel på at sige *Det var det!* og *Var det det?*

Kapitel 6 handler om de benævnelser som vi nødvendigvis må have på plads, før vi kan sige noget fornuftigt. Og igen viser det sig at navne og benævnelser ikke er simple størrelser, men strukturelle mønstre hvis form har betydning for hvordan talen bliver meningsfuld og sammenhængende. Selv om udtryk som *Ham der* og *Jensen* og *Den unge mand med de brune krøller* godt kan bruges til at henvise til den samme person, så er det ikke ligegyldigt hvilket af dem man bruger.

Også tekster (kapitel 7) og samtale (kapitel 8) danner mønstre. Som sprogbrugere ved vi hvordan sætninger kan kædes sammen til tekster, og hvordan tekster kan eller skal forstås. Den sammenkædning er ikke så regelbundet som sammenføjnngen af ord til sætninger, men den er heller ikke fri. Og heller ikke ytringerne i en samtale er selvstændige, selv om samtalens deltagere er selvstændige individer, der hver især bestemmer hvad de vil sige. Valget er ikke ganske frit, men foretages normalt inden for bestemte grænser, der sættes af samtalens struktur, såvel som af sprogbrugernes mening.

Kapitel 9 handler om mening og betydning. Betydningen hører egentlig med alle steder, for der er intet i sproget der ikke bidrager til at skabe betydning. Til gengæld er det ikke nok at skabe betydning – brugen af sproget må også give mening. Det vil måske overraske nogle at betydning og mening er to forskellige ting; men forholdet mellem disse to er langt fra simpelt. Ordene danner et 'netværk', hvor de hver især får deres betydning i kraft af deres plads i netværket. Ordenes forbindelser til hinanden er vigtigere for betydningen end ordene taget hver for sig – det er derfor ord læres i sammenhæng, ikke fra en ordbog. Og meningen kan somme tider vise sig at have et overraskende forhold til betydningen.

De følgende tre kapitler sætter sproget ind i en større sammenhæng. For det første den historiske sammenhæng (kapitel 10). Ved sammenligning af en lang række sprog kunne 1800-tallets sprogvidenskab vise at de var historisk beslægtede – at de hang sammen i en indoeuropæisk sprogfamilie. Samtidig fandt man nogle principper for sproglig forandring.

I 1900-tallets sprogvidenskab (kapitel 11) skiftede fokus fra sammenligning og historie til selve sprogbygningen: Hvordan fungerer sprogets elementer sammen, og hvordan kan vi forklare de forskellige del-strukturer der indgår. I hvor høj grad er de bestemt af hjernens struktur, og i hvor høj grad er sprogets form bestemt af sprogets kommunikative funktion. I 1900-tallet kommer sproglig form og funktion i højsædet.

Men samtidig må sproget så ses i sin sammenhæng med samfundet (kapitel 12), og også sprogvidenskabens må finde sin plads – den er ikke blot opsamling af teoretisk viden, men også en anvendt videnskab, der har betydning for uddannelse, internationalisering, menneskeforståelse og informationsteknologi.

Til sidst (i kapitel 13: en epilog) vil jeg se på en række forskellige typer af sprogbrug som måske kan kaste lys over sprogets mangfoldighed. Det drejer sig om sprogbrug der udtrykker holdninger, mere eller mindre indirekte. Det er en lidt anden vinkel end resten af bogen, men jeg finder det er en naturlig opfølgning af det jeg betragter som den røde tråd: min opfattelse af sproget som et fornemt redskab til at videregive ikke alene tanker, men også til at udtrykke – og skabe – følelser og holdninger. Sprogets magi.